

Að „veita ánægju og forðast sárindi“: Um vingjarnleika sem dygð í kennslu

Kristján Kristjánsson
Háskólanum á Akureyri

Er óvingjarnlegur kennari ódygðugur? Flestir nútíma siðfræðingar ættu erfitt með að svara þeirri spurningu játandi þar sem vingjarnleiki er venjulega ekki talinn til siðferðilegra dygða. Engu að síður vitum við að nemendur kvarta naumast sárar yfir neinu en því að kennarinn þeirra sé úrillur og amalyndur. Í dygðafraeði Aristótelesar er ítarlega fjallað um óvingjarnleika og afbrigði hans sem löst. Í þessari ritgerð er sú umfjöllun rökstudd og um leið gerð grein fyrir siðlegu gildi svokallaðra mannsiða. Niðurstaðan er sú að mannsiðir, þar með vingjarnleiki, hafi sjálfstætt siðferðisgildi. Sjónum er beint að vingjarnleika sem dygð í kennslustofunni og nauðsyn þess að sýna þar aðgát í nærveru sálna.

Hagnýtt gildi: Greinin getur haft hagnýtt gildi fyrir starfandi kennara, æfingakennara og skipuleggjendur kennaranáms. Kennarar munu átta sig betur á gildi vingjarnleika og skilja að hann er í raun siðferðisdygð og fagmennskuatriði, ekki bara kurteisisvenja. Æfingakennurum er bent á gildi þess að segja kennaranemum til um persónulega, ekki síður en tæknilega, þætti. Skipuleggjendur kennaranáms eru hvattir til að leggja meiri áherslu á fræðslu um siðferðisdygðir kennarans og stöðu hans sem siðferðilegrar fyrirmyndar og uppalanda.

Siðferði og mannsiðir

Hugsum okkur tvo grunnskólakennara, Öddu og Beggu. Adda er ekki mjög samviskusamur kennari. Hún stundaði alla tíð fulla vinnu með háskólanámi og vann sér kennaraprófið létt. Hún undirbýr sig ekki vel fyrir kennslu og er oft úti á þekju í tímum. Hún gætir þess að fara ekki of djúpt í efnið sem hún er að kenna enda óttast hún að þá kunni að vakna spurningar sem hún geti ekki svarað. Þess í stað slær hún á léttu strengi og skemmtir sér við að kjamsa með nemendum á skólaslúðrinu. Hún undirbýr nemendur sína ekki vel fyrir frekara nám. En hún er mjúklýnd, brosmild, kurteis og geðgód og nemendum finnst hún næm fyrir tilfinningum þeirra, hlý og umhyggjusöm. Í næstu stofu kennir hins vegar Begga fræði sín. Begga er samviskusöm og vel undirbúin:

setur efnið skýrt fram og gerir miklar kröfur til nemenda. Hún er vel að sér bæði um kennslugrein sína og kennslufræði hennar. Nemendur fá góða heimanfylgju frá henni til frekara náms. En gallinn við Beggu er sá að hún er óttalega úrill og amasöm á köflum. Hún hefur ekkert skopskyn og getur verið hryssingsleg við nemendur, allt að því dónaleg, þó að það bitni ekki á einum fremur en öðrum. Hún brýtur í sjálfu sér engar skólareglur eða skráðar siðareglur með framkomu sinni og nemendur skilja að henni er raunverulega ann t um að þeir læri. En Begga er nú bara einu sinni eins og Begga er og nemendum þykir hún ekki nógu alúðleg í framgöngu.

Siðfræðingar hafa í tímans rás haft yndi af að búa til lista yfir siðferðilegar dygðir fólks og lesti.¹ Ekki þarf að skoða slíka lista lengi til að átta sig á hvar Öddu hefur orðið fótaskortur

¹ Ég fylgi hér reglu Gísla heitins Jónssonar menntaskólakennara um að skrifa „dygð“ með einu g þegar það er dregið af „dugur“ og merkir hið sama og „mannkostur“ en „dyggð“ með tveimur g-um þegar það er dregið af „dyggur“. Þessi regla hefur verið að festast í sessi meðal íslenskra heimspekinga.

á siðferðissvellingu: hún sýnir nemendum virðingarleysi – það er afrækir dygðina *virðingu* – með því að mæta illa undirbúin til kennslu og gera of litlar kröfur til sjálfrar sín og þeirra. En hvað með Beggu? Begga er fruntaleg og hómorlaus en fruntaskapur og hómorleysi eru ekki hefðbundnir siðferðisbrestir. Það versta sem flestir siðfræðingar gætu sagt um Beggu væri að hún sé ekki leikin í mannlegum samskiptum: jafnvel að hún sé ekki vel að sér um mannasíði. En mannasíðir eru eitt – er okkur einnast sagt – og siðferði annað. Hví er það svo? Jú, sinn er (manna) siður í landi hverju: Það sem þykir dónaskapur í einu landi (ropa við matborð, ganga berbrjósta á sólarströnd, kalla nemanda asna í kennslustund) er gjaldgennt í öðru, jafnvel lofsvert (ropi við matborð þykir sums staðar eftirsóknarvert merki um að viðkomandi sé saddur og sáttur við matinn). Siðferðisdygðir eru hins vegar að mestu hinar sömu hvar og hvenær sem er: Áreiðanleiki, heidarleiki, hjálpsemi, réttlæti og góðvild þykja ekki mannkostur á einum stað, löstur á öðrum; það eru engin þjóðfélög til þar sem þessir kostir hafa ekki átt upp á pallborðið. Þegar nútíma siðfræðingar setja fram kenningar sínar fjalla þær því oftast um hinar almennu, sammannlegu (alþjóðlegu) siðferðisdygðir og -lesti; ekki um afstæða mannasíði: kurteis-, smekks- og velsæmisatriði sem vatnsbragð þykir að og fremur lítills um verð.

Almenningur virðist einnig gera skýran greinarmun á mannasíðum og raunverulegu siðferði (sjá t.d. Martin og Stent, 1990). Ástæða múgamannsins er ef til vill önnur en siðfræðingsins og snýst fremur um það hvernig tal um mannasíði í nútímanum þykir í bestu falli skringilegt og gamaldags og í því versta varahugaverð arfleifð frá tíma þegar alls kyns flóknar en óskráðar siðareglur voru notaðar til að halda hinum lágu og ófáguðu (konum, börnum, lágstéttarlýð o.s.frv.) á mottunni. Vald á slíkum síðum á ekki lengur að ráða velgengni í fólks í lífinu, fremur en – eins og segir í Íslendingasögunum – að litur deili kosti. Það getur verið óþægilegt fyrir mann sjálfan og aðra að kunna sig ekki í félagslegum

samskiptum, eins og raunin er á með Beggu; en það eitt og sér er ekki siðferðisbrestur.

Þetta nær samhljóða viðhorf nútíma siðfræðinga og almennings til „mannasíða“ er ugglaust höfuðástæðan fyrir því að þrátt fyrir að dygðakenning Aristótelesar hafi verið endurvakin með miklum trumbuslætti í siðfræði samtíðarinnar þá hafa ekki allar dygðirnar sem hann útmálar komist upp á hornskákina. Við sumum hefur ginið tómlæti. Þar á meðal eru þrjár samkynja dygðir sem ég mun í framhaldinu nefna einu nafni vingjarnleika þótt hjá Aristótelesi flokkist þær niður í vinskap, sannsögli (um sjálfan sig) og hnyttni (1995, I, bls. 359–368 [1126b11–1128b9]). Í næsta hluta ritgerðarinnar lýsi ég þessari samstofna dygð. Ég vona að lesandinn átti sig á að hún snúist um meira en einbera mannasíði í þrengstu merkingu og að nemendur sem kvarta undan því að eitthvað skorti á gott siðferði Beggu kunni að hafa rétt fyrir sér. Þar á eftir reifa ég tvo kosti á að skýra hvað er lofsvert við vingjarnleika aðra en þá hann sé lofsverður sem sjálfstæð siðferðileg dygð eins og Aristóteles telur: að (a) vingjarnleiki sé dæmi eða merki um aðrar (þekktar) siðferðisdygðir eða (b) vingjarnleiki hafi sjálfstætt og almennt gildi í mannlífinu þó að það sé ekki siðferðilegt gildi. Ég hafna báðum þessum kostum og um leið því að sprett sé gáleysislega á böndin milli mannasíða og raunverulegs siðferðis. Í lokahluta ritgerðarinnar vík ég svo aftur að vingjarnleika sem dygð í kennslustofunni: vettvangi þar sem stöðugt eiga sér stað viðkvæm og nærgöngul samskipti milli kennara og nemenda.

Hin aristótélíska siðferðisdygð vingjarnleiki

Flestir kannast við þá kenningu Aristótelesar að hver siðferðisdygð sé meðalhóf eða gullinn meðalvegur milli tveggja öfga: of og van. Þekktasta dæmið er af hugrekki sem meðalhófi milli fifldirfsku („of“) og bleyðuskapar („van“). Þótt Aristóteles greini vingjarnleika í þrjár aðskildar dygðir af þessu tagi þá kannast

hann við að allar birtist í daglegu samlífi manna og varði „samræður eða önnur samskipti“ þeirra. Tvær dygðirnar, segir hann, bera engin skýr eða afdráttarlaus nöfn (á grísku), en það sem greinir á milli þeirra er að tvær fást við „ánægju“ í mannlegum samskiptum en ein við „sannleika“. Sannleikurinn sem hér er átt við er þó ekki hin almenna sannsögli fólks um það sem fyrir ber (og fellur undir aðra dygd) heldur sannsögli fólks um sjálf sig, það er skrum- og raupleysi. Þessi tegund sannsögli varðar því „svo til sömu atriði“ og hinar dygðirnar tvær er skýrt tengjast farsælum samskiptum fólks (1995, I, bls. 359–368 [1126b11–1128b9]). Þar sem allar dygðirnar þrjár varða sama grunnsvið mannlegrar reynslu er það í senn til skilningsauka og einföldunar að flokka þær saman, eins og fleiri ritskýrendur hafa gert (t.d. Nussbaum, 1993, bls. 246), undir einu heiti sem dygðina „vingjarnleika í mannlegum samskiptum“ – eða einfaldlega „vingjarnleika“.

Hyggjum að nokkrum einkennum vingjarnlegs fólks, það er þess sem tamið hefur sér miðlungshneigðina vingjarnleika. Það þýðist annað fólk, háttu þess og siði, „eins og skyldi“. Vinskaparhneigðin líkist vináttu, þó þannig að hinn djúpa kærleika vantar í garð þess sem maður umgengst og ekki er gerður mannmunur eftir því hvort maður þekkir viðkomandi vel eða ekki. Í samskiptum við aðra leitast hinn vingjarnlegi við að „veita ánægju og forðast sárindi“ af nærgætinni alúð. Þegar talið berst að honum sjálfum er hann hreinskilinn um eigin kosti og galla: „sannur til orðs og æðis og eignar sér slíkt sem hann hefur, hvorki of né van“. Hann upphefur hvorki né lítillækkar sjálfan sig; en meðalhófið er þó nær síðari öfgunum en hinum fyrri enda er sjálfshól meira þreytandi en sjálfsbrigsl. Hinn vingjarnlegi skilur að dægurstytting er hluti farsæls lífs og er smekklega myndinn og gláðvær. Gamanmál hans eru háttvís, flímlaus og hæfa stað og stund.

Yfirdrifinn vingjarnleiki er löstur. Þeir sem honum eru haldnir kallast fleður eða smjadrarar: Þeir „hrósa öllu til að veita ánægju og gagnrýna

hvergi en telja sig eiga að vera öldungis þjála fólki sem verður á vegi þeirra“. Munurinn á fleðunni og smjadraranum er einungis sá að hinn fyrrnefndi hefur ekkert annað í huga en að falla öðrum í ged; hinn síðarnefndi breytir svo til að græða peninga eða önnur verðmæti. Þessi öfgamynd vingjarnleikans birtist líka einatt í raupi og sjálfshóli sem annaðhvort er ætlað að afla manni vinsælda hjá öðrum eða koma sér innundir hjá þeim með einhver fjarlægari markmið í huga. Sá yfirdrifni bregður oft fyrir sig auvirðilegum og jafnvel ruddalegum trúðshætti og galgopaskap til að vekja hlátur og lof múgsins. Ónógur vingjarnleiki er síðan hinn fylgilösturinn og sá ámælisverðari. Ástæða þess er sú að skortur á vingjarnleika særir meira en ofgnótt. Þrefgjarnir nöldurseggir gagnrýna þannig „hvaðeina og skeyta engu hvaða sárindum þeir valda“. Þeir hafa oft lítið sjálfsálit og draga skipulega úr eða afneita eigin mannkostum. Þeir hafa einnig rýrt skopskyn og „hvorki segja neitt fyndið né unna öðrum myndninnar“. Þá skortir sárlega lipurð og viðfelldni í mannlegum samskiptum (Aristóteles, 1995, I, bls. 359–368 [1126b11–1128b9]).

Aristóteles réttlætir hvergi vingjarnleikann sérstaklega eða útskýrir hvers vegna hann sé siðferðileg dygd. En slíka réttlætingu leiðir þó augljóslega af ýmsum almennari staðhæfingum hans um siðferðisdýgðir og svo lýsingum hans á því hvað er lofsvert í fari hins vingjarnlega. Samkvæmt siðakenningu Aristótelesar og reyndareðlishyggju um mannlífið er hver dygd skapgerðareinkenni (*hexis*) sem tengist lokamarki (*telos*) mannlífsins, hamingjunni (farsældinni eða hinni mannlegu heill), þannig að það stuðlar í senn að þessu lokamarki og er hluti þess (1995, I, bls. 205–211 [1094a1–1095a27]; sjá nánar hjá Nussbaum, 1992). Þótt það hæfi aðeins skepnum að leggja farsældina að jöfnu við ánægju þá er það engu að síður staðreynd að ánægja fullkomnar farsældina rétt eins og æskufegurð æskublóma (1995, I, bls. 214; II, bls. 239 [1095b19–21; 1174b32–35]). Ánægja er sem slík ekki mælikvarði á siðlegt gildi – því að illmenni kenna einnig ánægju yfir

vonskuverkum sínum – heldur einungis ánægja vegna þeirra verka sem góðum mönnum þættu ánægjuleg. En meðal þess sem hinum góðu þætti ánægjulegt eru snurdulaus samskipti manna á meðal á torgum og gatnamótum mannlífsins. Þeir góðu munu einnig kunna að meta gildi dægrastyttingar og hversdagsyndis því að maður er manns gaman (1995, I, bls. 365 [1127b33–1128a3]). Vingjarnleiki eflir allt þetta; og hann treystir samvinnu hins félagslega dýrs, mannsins, þegar sýsla þarf í sameiningu við verðug verkefni. Vingjarnleikinn er eins og lím sem bindur einstakling við einstakling og eflir samstarf þeirra og samskipti.

Þetta skýrir, hygg ég, hvers vegna Aristóteles lítur á vingjarnleika sem siðferðilega dygd. Óvingjarnleiki og fleðuskapur eru lestir einmitt fyrir þá sök að þeir sem hafa tileinkað sér slíkar hneigðir ganga of skammt eða of langt í því að þægjast öðrum. Límið sem þeir mynda verður of veikt eða of sterkt fyrir farsæl mannleg samskipti. Hugsum okkur til að mynda hve það auðveldaði allt skólustarf ef kennarar og nemendur gætu unnið saman frá morgni til kvölds í anda alúðar og jákvæðni. Hugsum okkur hve stjórnmalunum væri betur háttáð ef stjórnmalamenn aflegðu amasemi, raup og smjaður. Og þannig mætti lengi halda. Þetta þýðir að sjálfsgöðu ekki að það að „veita ánægju og forðast sárindi“ sé höfuðdygd sem trompi allar aðrar. Oft verður hún að víkja fyrir öðrum svo sem heiðarleika, réttlæti og virðingu; enginn vill til dæmis að kennarar segi nemendum ekki annað en það sem vekur þeim mesta stundaránægju, eins og Adda.

Þótt þessi aristótelíska réttlætning á vingjarnleika sé ekki um leið réttlætning þess að fólk fylgi í blindni öllum kurteisisvenjum og -siðum sem skapast hafa í mannlegum samskiptum þá segir það sig sjálft að mikilvægur þáttur vingjarnleika er að þýðast hefðbundna „mannasiði“: ögra þeim ekki eða storka að óþörfu heldur haga sér sem mest „eins og Rómverjarnir í Róm“. En þar með myndu ýmsir siðfræðingar setja upp síða brún: Leiðir þá vingjarnleiki ekki til gagnrýnislausrar klisjumennsku og flathyggu? Eru ekki siðir eitt og raunverulegt

siðferði annað? Áður en við hugum nánar að vingjarnleika sem dygd í skólafundni er rétt að velta því fyrir sér hvort unnt sé að skjóta skildi fyrir vingjarnlega framkomu fólks hvers við annað með viðurhlutaminni hætti en að hefja hana á stall sem siðferðisdygd á borð við heiðarleika eða réttlæti. Um það efni hafa nokkrir siðfræðingar skrifað í seinni tíð og við skulum gera okkur mat úr viðhorfum þeirra.

Tveir aðrir kostir á að réttlæta vingjarnleika – og hvers vegna þeir mistakast

Margir siðfræðingar munu telja að réttlætningu Aristótelesar á vingjarnleika skorti siðferðilega dýpt. Hún snúist öll um viðfældni og ljúflek í samskiptum, en sé í raun ekki annað en upphafning á afstæðum mannasetningum sem skorti þann ófrávikjanleik og þunga er einkenni raunverulegar siðferðisdygðir. Nýlega hafa nokkrir siðfræðingar tekið sér fyrir hendur að réttlæta vingjarnleika og skylda „mannasiði“ á óaristótelíska vegu er hleypir þeim þó til sætis við háborð mannkostanna. Önnur hvor af tveimur meginleiðum er þá valin: *smættarleiðin*, sem felst í því að „smætta“ (e. „reduce“) gildi mannasiða niður í gildi hefðbundinna siðferðisdygða – það er líta þannig á að gildi hinna fyrri sé ekki annað en gildi hinni síðari – eða *sjálfgildisleiðin*, sem felst í því að eigna mannasiðum sjálfstætt en ósiðferðisbundið gildi til hliðar við gildi siðferðisdygdanna. Ég mun færa að því rök að báðar þessar leiðir standi réttlætningu Aristótelesar að baki og þær brýni á endanum odda sem bíti þær sjálfar.

Samkvæmt smættarleiðinni hafa vingjarnleiki og aðrar kurteisisvenjur vissulega siðferðisgildi en það stafar einfaldlega af því að þær má (að hluta til) smætta niður í þekktar siðferðisdygðir. Smættarsinnar benda á að kurteisisvenjur byggji oft reynslubru á þroska dygða: Við kennum barni að ryðja ekki í sig öllum sætindunum í afmælisveislunni löngu áður en við reynum (beinlínis) að kenna því dygdina hófsemi. Smættarsinnar minna einnig á að stundum velti dygðir á fremur

tilviljanakenndan en þó eðlilegan hátt á afstæðum venjum. Það er til dæmis afstæð venja að aka hægra megin á veginum en ekki vinstra, en fyrst búið er að taka upp þann skikk þá er það orðið að lesti, sem haft getur alvarlegar afleiðingar fyrir heilsu okkar og annarra, að brjóta gegn honum. Fáir myndu vísast afneita þessum staðreyndum. Smættarsinnarnir ganga hins vegar enn lengra með því að fullyrða að hegðunarvenjur hafi þá og því aðeins siðferðisgildi – og aðeins að því marki – sem þær séu birtingarmyndir hefðbundinna siðferðisdygða.

Sarah Buss (1999) tjáir þetta viðhorf af mikilli hind í grein sem hún hefur ritað um kurteisi. Hún kannast við að ókurteisi sé dæmi um óvingjarnleika og óvingjarnleiki sé ámælisverður eiginleiki í fari fólks, rétt eins og Aristóteles hélt fram. En hvers vegna er það svo? Það er ekki fyrir þá sök, segir Buss, að óvingjarnleikinn sjálfur sé löstur og vingjarnleikinn dygd heldur vegna þess að sá sem er ókurteis við annan mann kemur fram við hann af *óvirðingu* – og óvirðingin er löstur. Á sama hátt er virðing dygd og sá sem er vingjarnlegur við náunga sinn auðsýnir þessa dygd (jafnframt því að vera vingjarnlegur). Með öðrum orðum: siðferðilegt gildi vingjarnleika er smættað niður í gildi virðingar. Nú verður því ekki á móti mælt að til eru ótal dæmi um fólk sem kemur í senn fram við aðra af (a) óvingjarnleika og (b) óvirðingu. Ugglaust er það algengara en ekki. En það þýðir ekki að (a) megi smætta niður í (b).

Hyggjum aftur að henni Beggu sem kynnt var til sögu í upphafi máls. Hún er að sönnu óttalegt amakefli, en hún gerir ekki mannamun þótt hún sé skapstygg. Sá sem sýnir öðrum óvirðingu kemur fram við hann eins og hann sé minna verður en raunin er. Begga auðsýnir nemendum þá virðingu að gera kröfur til þeirra sem nemenda og reyna eftir fremsta megni að sá fróðleik í huga þeirra. Hún vanvirðir hvorki hópinn í heild af ásetningi né einstaka nemendur öðrum fremur. En þá má spyrja hvort virðingarleysi þurfi alltaf að vera ásetningsverk. Sá sem mætir á jarðarför í bleikum jakkafötum

sýnir syrgjendum virðingarleysi jafnt þótt það hafi ekki verið ætlun hans heldur hafi fatavalið stafað af vangá eða kæruleysi. Má ekki segja það sama um Beggu: það er að hún sýni nemendum virðingarleysi með fruntaskap sínum þótt það sé ekki ætlun hennar heldur fremur óbein afleiðing þess að hún hefur ekki tamið sér næga skapstillingu? Því er til að svara að það myndi víkka út merkingu hugtaksins virðingarleysi úr öllu hófi ef við gerðum ráð fyrir því að í hvert sinn sem við mættum önuveri framkomu eða óhugsadri athugasemd frá náunganum hefði okkur verið sýnd óvirðing. Óvirðing er mjög alvarlegur löstur og það leiddi okkur á refilstigu pólitískrar réttthugsunar ef við teldum óvirðingu felast í hverju alúðarlausu, vanhugsuðu orði. Óvingjarnleiki er eitt, óvirðing annað; jafnvel þótt þetta haldist vissulega oft í hendur. Við sjáum þennan greinarmun líka í öðru samhengi í fari Öddu: Hún er vingjarnleikinn holdi klæddur en sýnir nemendum beinlínis úthugsada óvirðingu með því að heykjast á að kenna þeim af bestu getu.

Michael J. Meyer (2000) túlkar smættarleiðina á annan hátt. Hann telur vingjarnleika og aðra kurteisi smættanlega niður í dygdina þegnvísi (e. „civility“). Þegnvísi kemur fyrir á mörgum hefðbundnum dygdalistum, ekki síst nú á tímum þegar ýmsir frömuðir siðferðiskenndu í skólum telja nauðsynlegt að temja nemendum lýðræðislegan þegnskap eða borgaravitund (sjá Kristján Kristjánsson, 2003). Meyer hafnar því að þeir siðir og venjur sem gera fólki bærilegt að lifa saman í samfélagi eða fjölskyldu hafi sjálfstætt ósiðferðisbundið gildi; þvert á móti séu mannasíðirnir þrungnir siðgæði. En móthverfa þeirra allra sé einn og sami lösturinn: ruddaskapur (2000, bls. 77). Það er skrátt kenning þegar hugað er að þeim þáttum sem Meyer telur þegnvisina setta saman úr: umburðarlyndi, sveigjanleika, sáttfýsi og þar fram eftir götum. Fljótt á litið virðist móthverfa umburðarlyndis vera umburðarleysi, sveigjanleika þvermóðska og sáttfýsi ósáttfýsi. Það skýrir hvorki né skerpur merkingu hugtaksins ruddaskapur að tefla því fram sem móthverfu allra þegnvisisþáttanna. Þvert á

móti; hin eiginlega og sérstaka merking þess að vera ruddalegur og þar með óvingjarnlegur týnist. Það breytir því ekki að fólk sem er umburðarlaust, þvermóðskufullt og ósáttfúst í samskiptum við aðra er einnig óvingjarnlegt og ruddalegt líka. En ef það er óvingjarnlegt til viðbótar hinum löstunum sýnir það að óvingjarnleikinn er sjálfstæður löstur.

Cheshire Calhoun (2000) skilur dygðina þegnvísi talsvert öðrum skilningi en Meyer og telur hana einkum birtast í vingjarnleika og kurteisi við aðra. Hún áttar sig á því að það rýrir hugtakaflóruna ófyrirsynju að reyna að smætta óþegnvísi niður í lesti á borð við umburðarleysi, ónærgætni eða virðingarleysi. En þótt Calhoun hafni með réttu einni tegund af smættun þá stingur hún illu heilli upp á annarri: Óþegnvísi er að hennar dómi ekki hið sama og óvirðing eða ónærgætni (því að maður getur auðsýnt öðrum óvirðingu án óþegnvísi, sbr. dæmið af Öddu, og virðingu án nokkrar sérstakrar þegnvísi, t.d. með því að gera skyldu sína án þess að sýna um leið af sér einhvern sérstakan vingjarnleika). Óþegnvísi er hins vegar, að dómi Calhoun, hið sama og að *lata opinskátt í ljósi óvirðingu eða ónærgætni*.

Calhoun gerir þarna greinarmun sem vissulega skiptir máli í mannlífni: muninn á því að vera haldinn lesti og að láta þennan sama löst opinskátt í ljósi. Mathákurinn er hóflaus í krafti ofáts síns en hann fer kannski vel með það og borðar einn heima í sínu horni. Rífi hann sig út á almannafæri með kjamsi og öðrum búkhljóðum er hann að láta löst sinn opinskátt í ljósi. Morgan Spurlock sem gerði heimildamyndina sögufrægu um McDonalds-hamborgarana og áhrif þess að eta stærstu gerð þeirra í hvert mál var ekki í raun haldinn lestinum hófleysi en hann lét samt slíkan löst í ljósi fyrir framan myndavélarnar að gefnu tilefni. Hyggjum nú að dæmi Calhoun sjálfrar: Hugsum okkur mann sem sér um inntöku nemenda í háskóla í Bandaríkjunum og á að fylgja reglu um viss forréttindi þeldökkra umsækjenda. Setjum sem svo að hann fylgi þessari reglu af samviskusemi og hleypi þeldökka umsækjandanum Aly inn.

En um leið og Aly kemur til að taka við inntökuskjalinu lætur möppudýrið þessi orð falla: „Þú komst nú bara inn vegna þess að þú ert svartur“. Greining Calhoun á þessari sögu er sú að skrifstofumaðurinn hafi ekki auðsýnt virðingarleysi vegna þess að hann fór að settum reglum og virti Aly þannig ekki minna en hann átti rétt á. Skrifstofumaðurinn var hins vegar bersýnilega ókurteis og óvingjarnlegur – eða „óþegnvis“ í skilningi Calhoun. Hvers vegna? Jú, vegna þess að hann lét opinskátt í ljós virðingarleysi (2000, bls. 261). Mér virðist hins vegar að þetta sé langsótt lýsing á því sem þarna átti sér stað. Það er vissulega rétt að skrifstofumaðurinn var ókurteis og óvingjarnlegur við Aly, en hann var ekki ókurteis og óvingjarnlegur vegna þess að hann lét opinskátt í ljósi löst sem var ekki raunverulega hans. Ég álit þvert á móti að skrifstofumaðurinn hafi sýnt Aly óblandna óvirðingu, því þótt hann hleypti honum inn eins og lög gerðu ráð fyrir gaf hann fyllilega í skyn með orðum sínum að Aly hefði ekki átt skilið að komast að og væri því minna verður en aðrir sem fengu að innritast. Óvirðingin var ráðandi í fari hans; lösturinn var ekki aðeins sýnd veiði heldur gefin. Þar fyrir utan var skrifstofumaðurinn vitaskuld sérlega ósmekklegur og óvingjarnlegur í framkomu, en það er önnur saga.

Höfuðgallinn við allar smættarleiðirnar, það er leiðirnar sem smætta síðlegt gildi vingjarnleika niður í gildi annarra dygða (gefina eða sýndra), er að þessar leiðir styrkja í raun skilsmuninn á mannsiðum og síðferði: muninn sem þeim var þó ætlað að dempa. Ástæðan er sú að engin smættanna nær að höndla það sem er ósíðlegt í fari Beggu eða annarra óvingjarnlegra einstaklinga og þess vegna hyllumst við enn frekar en ella til að skýra það sem smekkleysu fremur en síðleysu.

Hin meginleiðin til að halda uppi vörnum fyrir mannsiði felst einmitt í því að mikla upp muninn á þeim og síðferði. Judith Martin (þekkt í Bandaríkjunum sem dálkahöfundurinn „Miss Manners“) heldur óspart á lofti kenningunni um sjálfstætt ósíðferðisbundið gildi mannsiða.

Hún staðhæfir að skortur á mannsiðum sé eitt stærsta félagslegt vandamál okkar tíma (1993). Mannasiðirnir eru að hennar dómi hvorki þjónar siðferðisdygðanna, né sjálfir siðferðisdygð eða -dygðir, heldur tryggir samverkendur – og raunar eldri en nokkur dygð. Mannasiðirnir og dygðirnar vinna þannig einatt saman að því að halda uppi friði og farsæld í samfélögum; en þá sjaldan boð þeirra stangast á eiga mannsiðirnir að njóta forgangs. Án mannsiðanna yrði siðferðið seyrið.

Ef við skoðum dæmi Martin um árekstra siðferðis og mannsiða sjáum við að skilningur hennar á því hvað sé siðferðileg dygð er afar þröngur. Martin nefnir að þegar fólk fellir óþeðna dóma um okkur upp í opið geðið á okkur sé það skýrt dæmi um dygðina heidarleika, en oftast er ekki ættu góðir mannsiðir að trompa þá dygð. Og þegar ókunnur borðnautur á veitingahúsi bendir okkur á að maturinn sem við ætludum að panta sé of fituríkur segir Martin að hann sé að viðhafa dygðina góðvild, en það að hann láti þess orð gossa sýni að hann kunnir sig ekki. Það sem Martin gerir sér ekki grein fyrir er að til eru siðferðilegar klípur þar sem ein dygð rekt á aðra. Vel kann að vera að persónurnar sem hún lýsir auðsýni dygðirnar heidarleika og góðvild, en það þýðir ekki að þær séu dygðugar í heild við hinar gefnu aðstæður. Iðulega rekast boð tveggja eða fleiri dygða á í hinu daglega lífi okkar og þá reynir á næmi okkar fyrir hinum sérstöku kringumstæðum: hvaða dygð á að ráða. Í dæmunum sem Martin tekur myndi ég álíta að tillitssemi ætti með réttu að trompa heidarleikann og góðvildina; og tillitssemi er vitaskuld viðurkennd siðferðileg dygð. Greining Martin byggist á þeirri ranghugmynd að breytni manns við tiltekna aðstæður falli skilyrðis- og vandræðalaust undir eina og aðeins eina siðferðisdygð (eða einn og aðeins einn löst) og sé þetta dygð sem ekki eigi við í hinu gefna tilviki þá komi mannsiðirnir eins og himnasending til að snúa okkur frá villu. Hún seilist um hurð til loku: notar í raun boð dygða sem hafa siðferðilegt gildi til að rökstyðja að niðurstaðan sem hún vill að við komumst að hafi sjálfstætt ósiðferðisbundið gildi.

Eins og við munum þá gekk kenning Aristótelesar um vingjarnleikann einnig út á sjálfstætt gildi hans: en það var sjálfstætt siðferðilegt gildi – ekki ósiðferðisbundið – sem gildi dygðar meðal dygða. Samkvæmt greiningu hans yrðum við að segja um Beggu að þótt hún auðsýni ýmsar siðferðisdygðir í kennslu sinni þá skorti hana eina slíka dygð: vingjarnleikann. Mér virðist það skynsamlegri kostur en þeir sem reifaðir hafa verið í þessum hluta ritgerðarinnar.

Vingjarnleiki sem dygð í kennslu

Hin aristótélíska rök fyrir því að vingjarnleiki sé raunveruleg, sjálfstæð siðferðisdygð hafa umtalsverðar hagnýtar afleiðingar, ekki síst á þeim fræðasviðum er tengjast samskiptum við hópa sem standa höllum fæti af einhverjum ástæðum: vegna aldurs, kyns, litarháttar, sjúkdóma og svo framvegis. Það dýpkar til dæmis skilning á þýðingu alúðlegrar framkomu heilbrigðisstarfsfólks við sjúka og aldraða að lýsa henni sem siðferðilegri dygð fremur en einvörðungu sem þægilegu og hentugu kurteisisatriði. Vöntun á siðferðilegri dygð rýrir heilbrigðisstarfsmanninn sem fagmann; brot á kurteisisvenju er hvítleitt en grefur ekki nauðsynlega undan fagmennsku. Ég ætla þó ekki að fjölyrða hér um vingjarnleika sem dygð á heilbrigðisstofnunum heldur snúa mér að þessari sömu dygð í kennslustofunni þar sem ekki er síður mikilvægt að sýna aðgát í nærveru sálna. Á báðum stöðum ríkir sérstakt samband milli fagmanna og skjólstæðinga vegna þess að hinir síðarnefndu eru svo augljóslega veikari aðilinn. Jafnvel þeir sem eiga bággt með að fallast á öll rök Aristótelesar fyrir vingjarnleika sem *almennri* siðferðisdygð ættu að geta samþykkt gildi hennar sem *stöðubundinnar* dygðar við slíkar aðstæður.

Síðustu tvo áratugi eða svo hefur skilningur glæðst verulega á hlutverki kennarans sem siðferðilegrar fyrirmyndar og siðferðilegs uppalanda, í kennslustofunni jafnt sem utan hennar (sjá t.d. Carr, 1991; Campbell, 2003).

Sú staðreynd að kennarar eru táknmyndir og persónugervingar tiltekinna lífsviðhorfa (hvort sem þeim líkar betur eða verr; hvort sem þeir eru þess vitandi eða ekki), um leið og þeir eru fræðarar og meistarar, hefur gengið fram af fjölda rannsókna. Framkoma þeirra, jafnt dulin sem opinská, ómeðvituð sem meðvituð, mótar nám barnanna. Þess vegna hefur kastljós fræðanna beinst í æ ríkari mæli að ólíkum *kennslustíl* kennara og þýðingu hans fyrir nám. Því miður vill brenna við að þessi þýðing sé skýrð með ófullnægjandi hætti. Skýringarnar sem ganga ljósum logum í fræðunum eru einmitt sömu ættar og smættunarleiðin og sjálfgildisleiðin sem hafnað var í almennara samhengi hér að framan.

Algengari er sjálfgildisleiðin. Samkvæmt henni er hægt að lýsa kennslustílum á ósiðferðisbundinn hátt, aðgerðabinda og skilgreina þá með ógildishlöðnum hætti, og meta vægi þeirra út frá bláköldum árangri. Þegar búið er að leiða í ljós hvaða stíll er „skilvirkastur“ er hann svo gerður að „fagmennskutæki“: regluverki um rétta hegðun í kennslustofunni (sjá t.d. Darling-Dammond, 1997). Með því að horfa framhjá hinni siðferðilegu vídd eiginleika á borð við vingjarnleika, sem erfitt er að aðgerðabinda í rannsókn eða framkvæmd, eru þeir í raun geltir. Það sem eftir stendur er náttúrulaust form án inntaks: varmi án innri hlýju. Hin villan er sú að smætta vingjarnleikann niður í aðrar siðferðisdygdir. Í þekktri ritgerð Christophers M. Clark (1990) um siðferðileg samskipti í skólafunni er til að mynda einblínt á dygðirnar heiðarleika, ábyrgð og virðingu. Clark hefur lög að mæla er hann segir að siðferðileg gildi umljúki og gegnsýri allt skólastarf, en hann virðist byrgja augu sýn fyrir því að kennara geti orðið hált á siðferðishellunni þótt hann sé heiðarlegur, ábyrgur og vandur að virðingu sinni og nemenda sinna. Kennslustíll getur falið í sér þessa eiginleika en samt verið siðferðilega ófullnægjandi. Talsmáti kennarans, undirtektir við nemendur, göngulag og fas: allt getur þetta haft djúpa siðferðilega þýðingu sem ekki verður smættuð niður í heiðarleika, ábyrgð og

virðingu. Því fráleitara er að einblína á þýðingu slíkra eiginleika sem skilvirknismarkmið: bæti kennslustíll (tölulegan) árangur í námi þá hljóti allt að vera í besta lagi með hann.

Gary Fenstermacher hefur haft forgöngu um að rannsaka hina siðferðilegu hlið á mismunandi háttarni kennara í skólafunni (sjá 1999; Fenstermacher hefur m.a. staðið fyrir stóru rannsóknarverkefni, „Manner in Teaching Project“, við Michigan-háskóla). Svo virðingavert sem framtak Fenstermachers er þá má finna hugtakanotkun hans og aðferðafræðilegum forsendum nokkuð til foráttu. Fenstermacher stendur fast á því að skilja beri á milli annars vegar „framgöngu“ kennara, sem spanni hina siðferðilegu vídd kennslunnar og opinberi kennarann sem siðferðisveru, og hins vegar „kennslustíls“, er marki sérkenni kennarans sem persónu með öllum sínum kækjum og kenjum. Fenstermacher vill þannig ljá kennaranum svigrúm til að vera „hann sjálfur“ án þess að þurfa að óttast að einstaklingssérkenni hans hafi neikvæð siðleg áhrif á nemendur. Kennari sem er alvörugefinn að eðlisfari getur til að mynda verið jafngóður fagmaður og jafngóð siðleg fyrirmynd og annar sem er glaðværi og segir fleiri brandara í tímum. En Fenstermacher þurfti ekki á greinarmuninum á „framgöngu“ og „kennslustíll“ að halda til að leiða þetta í ljós. Sá greinarmunur virðist handahófskenndur og skapa aðferðafræðileg vandamál því hvernig á rannsakandi að skilja skipulega á milli þeirra þátta í fari og fasi kennarans sem hafa siðlega þýðingu og hinna sem gera það ekki? Nær hefði verið að viðhafa eitt og sama hugtak, til dæmis hugtakið „kennslustíll“, en benda jafnframt á að ýmsir ólíkir kennslustílar geti verið jafngildir frá siðferðilegu sjónarmiði. Minnumst þess að lýsing Aristótelesar á hinum vingjarnlega manni er býsna sveigjanleg og treður ekki öllum í sama Öskubuskúskóinn. Menn geta með öðrum orðum verið jafnvingjarnlegir á ólíka vegu og hvaða vegu menn kjósa að fara ræðst eðlilega að hluta til af skaphöfn þeirra og einstaklingseinkennum.

Greining Davids Hansen (1999) á ólíkum

kennslustílum kennara er hér að ýmsu leyti ákjósanlegri en leið Fenstermakers, enda gefur Hansen sér ekki fyrirfram að einhverjir tilteknir þættir í fari kennara séu utangátta við siðferðilegt mat. Hansen beinir sjónum að þeirri heildarmynd sem kennarinn dregur upp af sjálfum sér með framgöngu sinni og framkomu og hvaða siðleg áhrif sú mynd hefur á nemendur. Ég mæli með grein Hansens sem skylduefni fyrir alla verðandi kennara. Burtséð frá efasemdum mínum um aðferðafræði Fenstermakers ber þess þó að geta að lærisveinar hans hafa framkvæmt ýmsar athyglisverðar rannsóknir með forsendur meistarans að leiðarljósi. Má þar meðal annars nefna rannsókn Catherine Fallona (2000) sem kannaði (með vettvangsathugunum, myndbandsupptökum og viðtölum) hvernig hinar aristótelísku siðferðisdygðir birtast í fari ólíkra kennara. Meðal dygðanna sem hún athugaði var vingjarnleikinn er gerður hefur verið að umtalsefni í þessari ritgerð. Sem betur fer virðist Fallona ekki hafa áttað sig á því að sumir þættirnir sem hún athugaði í því sambandi falla fremur undir það sem lærifaðirinn hefði kallað (ósiðferðisbundinn) „kennslustíl“ en (siðferðisbundna) „framgöngu“. Sú aðferðafræðilega yfirsjón hennar eykur þó fremur en rýrir gildi rannsóknarinnar.

Mig langar til að ljúka máli mínu með stuttri athugasemd um kennaranám. Þrátt fyrir hinn aukna skilning sem áður var nefndur á siðlegu hlutverki kennarans er skipuleg fræðsla um þau efni í námi verðandi kennara víðast hvar enn í reifum. Fenstermaker (1999) er meðal þeirra sem telja nauðsynlegt að gera bragarbót þar á. Það er að vísu engin algild regla að áherslupættir verði því fyrirferðarminni í starfi nýrra kennara sem minna hefur verið í þá lagt í kennaranáminu; margt síast inn í nemendur án skipulegrar fræðslu. Engu að síður álit ég að það ætti að vera kappsmál þeirra sem skipuleggja kennaranám að efla fræðslu um kennarann sem siðferðilega fyrirmynd – og þjálfun kennaranema sem slíkra fyrirmynda. Til slíks eru líka töl og tæki nú á dögum sem ekki voru fyrir hendi á tíma Aristótelesar.

Það getur til dæmis verið árangursríkt að láta kennaranema horfa á myndbandsupptöku af eigin framgöngu í kennslustund og láta þá gagnrýna hana eftirá út frá siðferðilegum – ekki síður en kennslufræðilegum – sjónarhóli.

Hefði slík kennsla getað hjálpað Beggu okkar? Aristóteles var tortrygginn á að hægt væri að berja í siðferðisbresti hjá fullorðnu fólki; áhersla hans var öll á siðlegt uppeldi barna og unglínga. En hann taldi engu að síður hægt að fínþússa siðferði vel uppalins og sómakærs fólks er barndómi sleppir – og við verðum að vona að Begga, sem og flestir kennaranemar, falli í þann flokk. Ég er að minnsta kosti á því að stórum meiri von sé til þess að unnt sé að lagfæra annmarka á borð við vanhugsaðan óvingjarnleika hjá fólki sem komið er á fullorðinsaldur en alvarlegri bresti á borð við skipulegt virðingarleysi, eins og Adda auðsýnir. Begga hefði því getað bætt sig ef gripið hefði verið í taumana fyrr. Því miður segja kennaranemar mér að æfingakennarar þeirra séu einatt tregir að segja þeim til um „persónulega ágalla“ í kennslu, af ótta við að særa þá sem persónur, en einbeiti sér fremur að „faglegum mistökum“. Slíkt er afleitt, ef satt er, og byggist í raun á of þröngum skilningi á fagmennskuhugtakinu. Fagmennska kennara, rétt eins og læknis eða hjúkrunarfræðings, felur í sér persónulega og siðferðilega þætti á borð við vingjarnleika. Svo mikilvægt sem það er að efla umræður um dygðir kennarans í siðfræðinámskeiðum í kennaranámi þá skiptir hitt enn meira máli að þeim boðskap sé fylgt eftir í æfingakennslu og vettvangsnámi úti í skólunum.

Því miður er engin trygging fyrir því að þótt almenn kennsla um siðferðisdygðir kennarans verði eflað í kennaranámi þá fái vingjarnleikinn að njóta þar sannmælis. Sem fyrr segir hefur það verið lenska hjá nútíma siðfræðingum að hunsast þá aristótelísku dygð. Ég hef hins vegar fært rök að því á þessum blöðum að sú vanræksla sé í senn ástæðulaus og varhugaverð: Það er sönn dygð, ekki síst hjá kennurum, að reyna að „veita ánægju og forðast sárindi“ þegar skyldi og eins og skyldi.

Abstract

Are unfriendly teachers lacking in moral virtue? The answer given here is that they are. The author spells out an Aristotelian virtue of agreeableness and defends it morally along Aristotelian lines, as well as compliance to good manners insofar as they involve a display of agreeableness. Two other strategies for defending good manners, by reducing them to other, better established, moral virtues, and by arguing that they have an independent non-moral value, are explored and rejected. The paper focuses on practical examples from an area where agreeableness is particularly salient as a moral concern: the school as the site of profound and sensitive teacher-student interactions.

Heimildir

- Aristóteles (1995). *Siðfræði Níkomakkosar* [þýð. Svavar Hrafn Svavarsson], I–II. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag.
- Buss, S. (1999). Appearing respectful: The moral significance of manners. *Ethics*, 109, 795–826.
- Calhoun, C. (2000). The virtue of civility. *Philosophy and Public Affairs*, 29, 251–275.
- Campbell, E. (2003). *The ethical teacher*. Maidenhead: Open University Press.
- Carr, D. (1991). *Educating the virtues*. London: Routledge.
- Clark, C. M. (1990). The teacher and the taught: Moral transactions in the classroom. Í J. I. Goodlad, R. Soder og K. A. Sirotnik (Ritstj.), *The moral dimensions of teaching* (bls. 251–265). San Francisco: Jossey-Bass.
- Darling-Dammond, L. (1997). *The right to learn: A blueprint for creating schools that work*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Fallona, C. (2000). Manner in teaching: A study in observing and interpreting teachers' moral virtues. *Teaching and Teacher Education*, 16, 681–695.
- Fenstermacher, G. D. (1999). Method, style and manner in classroom teaching, erindi flutt á ársfundi American Educational Research Association, Montreal [óbert en ívitnað með leyfi höf.]
- Hansen, D. T. (1993). The moral importance of the teacher's style. *Journal of Curriculum Studies*, 25, 397–421.
- Kristján Kristjánsson (2003). Þegnskaparmenntun. *Uppeldi og menntun*, 12, 31–42.
- Martin, J. (1993). The world's oldest virtue. *First Things*, 33, 22–25.
- Martin, J. og Stent, G. S. (1990). I think; therefore I thank: A philosophy of etiquette. *American Scholar*, 59, 237–254.
- Meyer, M. J. (2000). Liberal civility and the civility of etiquette: Public ideals and personal lives. *Social Theory and Practice*, 26, 69–84.
- Nussbaum, M. C. (1992). Human functioning and social justice: In defence of Aristotelian essentialism. *Political Theory*, 20, 202–246.
- Nussbaum, M. C. (1993). Non-relative virtues: An Aristotelian approach. Í M. C. Nussbaum og A. Sen (Ritstj.), *The Quality of Life* (bls. 242–270). Oxford: Clarendon Press.